

Iranian Kurds Movements for Independence after the Islamic Revolution: Investigating an Impossible Wish

Mohammad Samiei

Associate Professor, Department of Iranian Studies, Faculty of World Studies, University of Tehran, Tehran, Iran.

m.samiei@ut.ac.ir

[0000-0002-1704-5091](https://orcid.org/0000-0002-1704-5091)

Introduction and Problem Statement

Iran is a landmass formed over thousands of years by various ethnic groups that lived together and today, in the modern world, are all known together as a nation-state under the name of Iran. However, Iran's current geographical borders have separated some of these ethnic groups from their fellow citizens. The Arabs of Khuzestan have been separated from the Arabs of Iraq, and the Kurdish, Azeri, Turkmen, and Baluchi ethnic groups have also suffered a similar fate, with some of them located in Iran and others in neighboring countries. Perhaps that is why, when the central power in the country weakens, in the power vacuum that is created, voices of ethnic autonomy and even separatism are heard in different regions. These voices, which have become more diverse and numerous in recent years, include institutions such as Kurdish parties, the Turkmen People's Cultural and Political Center, the Balochistan People's Party, the Ahwazi Movement, and Pan-Turkism. In this article, we specifically seek to examine the possibility of achieving autonomy for Iranian Kurds using civic tools. Therefore, the dismemberment of parts of the country following a foreign military attack is not at issue here. In fact, the main question of the article is whether it is possible for Kurdistan to achieve autonomy democratically and with the consent of the entire Iranian people?

Literature Review

The sources written about the Iranian Kurdish autonomy movement in the post-revolutionary period can be divided into three groups. The first group is the sources aligned with the Islamic Republic, the most important of which is Mostafa Chamran's book *Kurdistan*. Some works by Hamidreza Jalaeipour, who himself was the governor of Naqdeh and then Mahabad after the victory of the revolution, also fall into this group. His recent work, entitled *Political Sociology of Iran: Forty Years of Efforts of the Nation and the State from 1979 to 2018*, deals in detail with the issues of Kurdistan autonomy. The second group consists of sources that express sympathy with the autonomy movement and accuse the Islamic Republic of repression. Among these sources, we can mention the book by Yildiz and Taisi. The third group are sources whose narratives fall between these two spectrums and who, while accepting the suppression of the Kurdish movement, want to downplay the conflict between ethnicities and religions in Iran. Mehran Mazinani's article falls into this group. The present article seeks to raise a political issue without engaging in the discussions of these three groups.

Research Method

This article's view of the role of autonomy movement activists and their acceptance as actors who make decisions based on their own rationality is in line with Karl Popper's situation analysis method, which he proposed for the social and human sciences. Accordingly, this research attempts to examine the logic governing the Kurdish autonomy movement and assess its feasibility based on the native environment of Iran, competing ethnic groups, and political institutions including the central government and foreign governments. The focus of this article, which deals with the subject based on media news and the author's analyses, is more on the means and resources available to the movement's activists, and most of all, it focuses on the types of armed and unarmed protest uprisings that were used as the most important tools by the central activist during the Islamic Republic. It is clear that in order to advance the movement, activists need to use a tool that is consistent with the cultural ideas and symbols of society and the global environment, and at the same time, is effective in the historical and political environment of Iran. Therefore, they must resort to an ideology to fight. Until the US occupation of Iraq and the adoption of the country's new constitution, the ideology of the Kurdish struggle was mostly Marxism, and since then it has gradually turned into neoliberalism. All of these issues are taken into account in the situation analysis method.

Findings

Regardless of the Kurds' desire for autonomy and federalism, such a demand is fundamentally unattainable for the Iranian people. Federalism is a political model that is suitable for peoples with clear borders and no common history. However, the federalism model is not applicable in Iran for two reasons. The first reason is that in Iran, in addition to the Kurdish, Azeri, Arab, Baluch, and Turkmen tribes that are located within the country's borders, there are other large ethnic groups such as the Lor, Qashqai, Mazani, and Gilak who have lived together for thousands of years and have not had separate borders and have been largely integrated with each other. The second reason is that the country's natural wealth, which is Iran's main economic resource, is scattered among different provinces and ethnic groups, and cannot be divided along ethnic borders in any way. Any division will lead to endless conflicts and disputes. Ethnicity is a social concept that is recreated by power institutions in line with their interests. Following the globalization of communications, today, media located abroad can attract a larger audience than domestic media. Therefore, many Iranian Kurds prefer to use Kurdish-language television channels that are broadcast from outside the country. It is natural that those channels, which are mainly funded by foreign governments and aligned with the power institutions in those countries, never have any concern for the national interests of Iranians.

Conclusion

Basically, the ethnocentric view is not a perception based on established scientific facts, but is formed only on the basis of political interests and power games. The social environment of Iran is made up of numerous ethnic groups that have lived together for thousands of years and have experienced a great deal of mixing in their history. Given the large number of Iranian ethnic groups and their interconnectedness, no single ethnic group can claim autonomy alone, as it has many competitors for this task, making it almost impossible to form a voluntary and democratic division of individuals and resources among them. The political institutions of the central government strongly resist granting autonomy, while foreign countries favor it. At the same

time, experience has shown that claims for autonomy are usually not made sincerely, and if we look carefully, we see that foreign powers, who never seek Iran's national interests, often exploit ethnic sentiments and ultimately seek the disintegration of the country, even though they may ostensibly support autonomy movements based on respect for the freedom of ethnic groups.

جنبش کردهای ایرانی جویای خودمختاری پس از پیروزی انقلاب اسلامی: موشکافی آرزویی ناممکن

محمد سمیعی

دانشیار گروه مطالعات ایران، دانشکده مطالعات جهان، دانشگاه تهران، تهران، ایران. [0000-0002-1704-5091](mailto:m.samiei@ut.ac.ir)

m.samiei@ut.ac.ir

چکیده

یکی از چالش‌هایی که جمهوری اسلامی پس از انقلاب با آن روبه‌رو شد، جنبش‌های خودمختاری قومیتی بود که از میان آن جنبش‌ها بیش از همه، جنبش کردهای ایرانی به کشور هزینه تحمیل کرد و هنوز نیز استمرار دارد. این جنبش پیش از انقلاب در سال‌های ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ نیز مسبوق به سابقه بود و جمهوری خودمختار کردستان به رهبری قاضی محمد و به مرکزیت مهاباد با حمایت اتحاد جماهیر شوروی اعلام وجود کرده بود. فقط یک هفته پس از پیروزی انقلاب یک مبارزه مسلحانه ابتدا در مهاباد و سپس در شهرهای دیگر کردنشین شکل گرفت، پیش از جنگ با عراق تا اندازه‌ای مهار شد و سپس در ایام جنگ با حمایت دولت عراق ادامه پیدا کرد. پس از پایان جنگ نیز کردها در قالب گروه‌های مختلف با تمسک به ایدئولوژی‌های گوناگون به صورت مسلحانه یا غیرمسلحانه همواره مترصد فرصت برای تحقق آرزوی خودمختاری بوده‌اند. پرسش اصلی این مقاله این است که آیا چنین آرزویی اصولاً به صورت دموکراتیک قابل تحقق است یا صرفاً جهت تضعیف حاکمیت ملی و در جهت منافع رقبای منطقه‌ای ایران و با منظور تجزیه ایران به آن دامن زده می‌شود. با استفاده از روش تحلیل موقعیت و با تکیه بر این که هویت قومی مانند دیگر هویت‌های اجتماعی، برساخته نهادهای قدرت است، این مقاله نشان می‌دهد که خودمختاری اقوام ایرانی به صورت دموکراتیک شدنی نیست. در نتیجه، نیل به خودمختاری با ابزار مدنی در کشوری مانند ایران که در آن اقوام و منابع درهم تنیدگی زیادی دارند، آرزویی ناممکن است.

مقدمه

ایران سرزمینی چهل تکه است که در طول هزاران سال از اقوام گوناگون شکل گرفته و این اقوام در کنار یکدیگر زیسته‌اند. امروزه نیز در دنیای مدرن، همگی ذیل نام «ایران» به عنوان یک دولت-ملت شناخته می‌شوند؛ اما برخلاف برخی کشورها که با نگاهی منفی و نژادپرستانه به اقوام دیگر می‌نگریستند، مانند نگاه سفیدپوستان اروپایی تبار به سرخ‌پوستان و سیاه‌پوستان در آمریکا، نگاه صرب‌ها به مسلمانان بوسنیایی در یوگسلاوی سابق،

یا تبعیض نژادی سفیدپوستان علیه سیاه‌پوستان در آفریقای جنوبی، در منابع تاریخی، نگاه نژادپرستانه و رفتار تند با اقلیت‌های قومی از سوی ایرانیان گزارش نشده است.

با این حال، مرزهای جغرافیایی کنونی ایران، برخی از این اقوام را از هم‌قومانشان جدا کرده است. عرب‌های خوزستان از عرب‌های عراق جدا شده‌اند و اقوام کرد، آذری، ترکمن و بلوچ نیز تقدیری مشابه داشته‌اند؛ به‌گونه‌ای که بخشی از آن‌ها در ایران و بخش دیگری در کشورهای همسایه قرار گرفته‌اند. شاید به همین دلیل باشد که هرگاه قدرت مرکزی در کشور تضعیف می‌شود، مانند دوران انتقال قدرت پس از انقلاب مشروطه یا پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در فضای خلأ قدرت ایجادشده، صدهای خودمختاری قومیتی و حتی تجزیه‌طلبی در مناطق مختلف به گوش می‌رسد؛ امری که به گفته ملک‌الشعراى بهار «خلاف مصالح کلیه ملک و ملت» است (بهار، ۱۳۵۷، ج ۱، ص. ط).

این صداها که در سال‌های اخیر تنوع و تکثر بیشتری یافته‌اند، شامل نهادهایی مانند احزاب کرد، کانون فرهنگی - سیاسی مردم ترکمن، حزب مردم بلوچستان، جنبش الاحوازیه و پان‌ترکیسم است.

پس از پیروزی انقلاب، نخستین و پرحادثه‌ترین شکاف قومیتی مربوط به کردستان بود که بلافاصله مطرح شد و به درگیری‌های خونین و مسلحانه‌ای انجامید که تا ده سال ادامه یافت و تبعات آن هنوز نیز پابرجاست.

جمعیت قوم کرد در جهان بیش از ۳۰ میلیون نفر برآورد می‌شود که عمدتاً در چهار کشور ترکیه (۱۴/۷ میلیون نفر)، ایران (۸/۱ میلیون نفر)، عراق (۵/۵ میلیون نفر) و سوریه (۲/۵ میلیون نفر) ساکن‌اند و فاقد یک کشور مستقل هستند (World Population Review, 2024).

با این حال، کردهای ساکن ایران دو تفاوت عمده با هم‌قومان خود در سه کشور دیگر دارند:

نخست، آن‌ها خود را ایرانی اصیل می‌دانند و سنت‌های فرهنگی ایرانی مانند نوروز را پاس می‌دارند؛ حال آنکه کردهای ساکن ترکیه، عراق و سوریه با کشور میزبان خود، ملیت، فرهنگ و سنت‌های متفاوتی دارند (Yildiz and Taysi, 2007, pp. 5-6).

دوم، در میان تمام کردها، نخستین جایی که طعم خودمختاری را اگرچه فقط به مدت یک سال چشید، جمهوری خودمختار مه‌باد در ایران در سال ۱۳۲۴ به رهبری قاضی محمد بود (Yildiz and Taysi, 2007, p. 2)؛ بنابراین، به‌رغم تعلقات فرهنگی بالای کردهای ایرانی، حس استقلال‌طلبی در میان آنان سابقه‌ای دیرینه دارد.

اما مقصود از خودمختاری چیست؟ در علوم سیاسی، خودمختاری یک منطقه، استان یا شهر، شامل طیفی ساختاری است که استقلال در تصمیم‌گیری را در برخی امور، در کنار تبعیت از حکومت مرکزی در امور دیگر، در بر می‌گیرد.

رایج‌ترین نوع خودمختاری در نظام‌های سیاسی فدرال شکل گرفته است؛ مانند نظام سیاسی کشورهای آمریکا، کانادا، هلند، سوئیس و اخیراً عراق. معمولاً در نظام‌های فدرال، روابط خارجی، پول ملی، گمرکات و امور دفاعی در اختیار دولت مرکزی قرار دارد؛ حال آنکه آموزش و پرورش، امور فرهنگی، پلیس و امور محلی در اختیار دولت محلی است. البته بسته به قانون اساسی هر نظام فدرال، ممکن است میزان اختیارات دولت‌های مرکزی و محلی متفاوت باشد. از نظر تاریخی نیز نظام‌های فدرال اغلب از ادغام نظام‌های کوچک محلی در یکدیگر شکل گرفته‌اند (Encyclopedia Britannica, 2025).

در این مقاله امکان نیل به خودمختاری کردهای ایرانی با استفاده از ابزار مدنی موردبررسی قرار خواهد گرفت؛ بنابراین، تجزیه بخش‌هایی از کشور در پی حمله نظامی خارجی موردبحث نیست. در حقیقت، پرسش اصلی مقاله این است که آیا امکان خودمختاری کردستان به‌صورت دموکراتیک و با کسب رضایت همه مردم ایران وجود دارد؟ برای یافتن پاسخ این پرسش، ابتدا به پیشینه تاریخی پس از پیروزی انقلاب پرداخته

خواهد شد تا معلوم شود چه جریانانی متصدی جنبش خودمختاری کردستان بوده‌اند و وقایع چگونه شکل گرفته است. سپس پیشینه پژوهش در این زمینه بیان خواهد شد. آنگاه چهارچوب نظری قومیت‌گرایی مورد بحث قرار گرفته و در نهایت پس از بحث روش‌شناسی کوتاهی، به بحث و موشکافی درباره امکان عملی خودمختاری کردهای ایرانی پرداخته خواهد شد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، سه جریان مهم خواهان خودمختاری در کردستان سر برآوردند:

جریان نخست، حزب دموکرات کردستان به رهبری عبدالرحمان قاسملو بود که گرایشی چپ‌معتدل داشت و دنباله‌رو خط قاضی محمد به شمار می‌رفت. پایگاه اصلی این حزب، مناطق شمالی استان کردستان به مرکزیت مهاباد بود و در میان کردها از دو جریان دیگر پرتعدادتر بود.

جریان دوم، حزب کومله با گرایش چپ تند مارکسیست-مانویستی بود که پایگاه اصلی‌اش در جنوب استان کردستان و شهر سنندج قرار داشت. کومله ارتباط نزدیکی با امام جمعه وقت مهاباد، شیخ عزالدین حسینی، برقرار کرد؛ او به‌رغم اینکه یک عالم دینی بود، دین را از سیاست تفکیک می‌کرد و در مبارزات سیاسی خود هرگز اسلام‌گرا نبود، بلکه عملاً از گروه‌های چپ کمونیستی حمایت می‌نمود.

جریان سوم، که از دو جریان پیشین ملایم‌تر بود، گرایشی اسلام‌گرا داشت و احمد مفتی‌زاده آن را ترویج می‌داد. مفتی‌زاده بنیان‌گذار مکتب‌های قرآن در سراسر کردستان بود و طرفدارانش وی را «علی شریعتی کردها» می‌دانستند (جلایی‌پور، ۱۴۰۰، ص. ۲۱۶)، البته از مطالعه آثار مفتی‌زاده روشن می‌شود که دامنه اطلاعات وی بسیار محدودتر از شریعتی بوده است.

این سه جریان، اگرچه همگی خواهان خودمختاری کردستان بودند، هرگز از یک سنخ نبودند و در میان خودشان نزاع‌ها و درگیری‌های خونینی با صدها کشته داشتند. در کنار این سه جریان، چریک‌های فدائی خلق ایران نیز بدون آنکه هیچ‌گونه پیوند قومیتی با کردها داشته باشند، شانه‌به‌شانه در کنار آن‌ها در جنگ با حکومت مرکزی مشارکت می‌کردند.

پس از فروپاشی سلطنت پهلوی، فعالان کرد که شرایط خلأ قدرت را احساس کرده بودند، به مراکز شهربانی، ژاندارمری و پادگان‌های ارتش هجوم آوردند و تا توانستند سلاح‌های سبک و سنگین موجود را به غارت بردند. پس از آن نیز نه به فرمان امام خمینی مبنی بر توقف هجوم به مراکز نظامی توجه کردند و نه آن سلاح‌ها را تحویل مقام‌های ذی‌صلاح جمهوری اسلامی دادند. چون مساجد اهل سنت بیش از آن‌که تحت نفوذ شبکه روحانیت شیعه قرار داشته باشد، در اختیار روحانیان محلی کردستان بود که خود تحت نفوذ جریان‌های خواستار خودمختاری قرار داشتند، تحویل سلاح‌ها به مساجد نیز در تنور مبارزه مسلحانه با انقلاب می‌دمید.

نخستین تنش‌ها در شهر مهاباد پدیدار شد. مردم کردستان که پیش از آن با کاربرد سلاح آشنایی داشتند، در شهر مهاباد به کلاتری‌ها و ژاندارمری حمله کردند و سلاح‌های زیادی به دست آوردند. در نتیجه، حضور حکومت مرکزی در شهر تقریباً منتفی شده بود و حزب دموکرات کردستان ندای خودمختاری سر می‌داد.

در ۲۹ بهمن ۱۳۵۷، فقط یک هفته پس از پیروزی انقلاب، دولت موقت هیئتی را به رهبری داریوش فروهر، وزیر کار و امور اجتماعی، برای مذاکره با تنش‌کنندگان به مهاباد اعزام کرد. استقبال مردمی از هیئت اعزامی چشم‌گیر بود و فروهر و برخی دیگر از اعضای هیئت برای جمعیت سخنرانی کردند. سپس مذاکرات هیئت با شخصیت‌های ذی‌نفوذ، از جمله عزالدین حسینی، قاسملو، جمعی دیگر از رهبران کرد و تعدادی از چریک‌های فدائی خلق حاضر در مهاباد، آغاز شد. فرمانده پادگان مهاباد، سرتیپ پزشکی‌پور نیز در مذاکرات حضور داشت.

در این میان، فروهر با درخواست استعفای پزشک‌پور که از زمان پهلوی فرماندهی پادگان را بر عهده داشت، موافقت کرد و اعزام فرمانده جدیدی را از مرکز تقاضا نمود و سرهنگ حسن سردشتی برای این منظور به مهاباد اعزام شد. البته بعدها فروهر اذعان داشت که در آن موقعیت، این یک خطای بزرگ بود؛ زیرا سرتیپ پزشک‌پور از شرایط منطقه به خوبی آگاهی داشت و نسبت به مرکز وفادار بود (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۶).

در ۳۰ بهمن، آیت‌الله حسین نوری همدانی که حامل پیام امام خمینی بود نیز وارد مهاباد شد تا بر وحدت شیعه و سنی و اجتناب از تفرقه تأکید نماید (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۳).

در روز اول اسفند ۱۳۵۷ هنوز مذاکرات ادامه داشت که ناگهان خبر رسید پادگان مهاباد مورد حمله قرار گرفته و سقوط کرده است. حزب دموکرات با استفاده از افسران نفوذی خود در داخل پادگان به رهبری سرگرد عباسی و با بهره‌گیری از اصل غافلگیری، زمانی که فرمانده پادگان تغییر کرده بود، هجوم برد و پادگان را اشغال کرد. به هنگام هجوم نیروهای حزب دموکرات، سربازان و افسران مستقر در پادگان گمان می‌کردند کسانی که به طرف پادگان می‌آیند برای برگزاری مراسمی شبیه آنچه زمان ورود هیئت مذاکره‌کننده برگزار شده بود، وارد پادگان می‌شوند؛ بنابراین، با این که پادگان در موقعیت مکانی مناسبی قرار داشت و می‌توانست در مقابل هجوم‌کنندگان به خوبی از خودش دفاع نماید، ولی به خاطر شبکه نفوذی حزب دموکرات در داخل پادگان و شایعه‌پراکنی‌های بی‌اساس، نیروهای نظامی غافلگیر شدند و عملاً نتوانستند هیچ دفاعی انجام دهند (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۸). در نتیجه، به رغم این که هنوز مذاکرات سیاسی در جریان بود و حتی یک گلوله نیز از داخل پادگان به خارج شلیک نشده بود، مهاجمان حزب دموکرات چند افسر و سرباز را کشتند، پادگان را به سادگی تصرف کردند و ۱۸ تانک و ۳۶ توپ سنگین و هزاران قطعه سلاح دیگر را به غارت بردند (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۱۶). سرتیپ پزشک‌پور که در حال جمع‌آوری وسایل منزلش جنب پادگان بود، مورد حمله قرار گرفت و مجروح شد. وقتی این اخبار به فروهر رسید، «سخت متقلب» شد (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۳). معلوم شد مذاکرات فقط برای سرگرم کردن هیئت مذاکره‌کننده بوده و حزب دموکرات واقعاً قصد جنگ با دولت مرکزی داشته است؛ بنابراین، هیئت اعزامی بدون دستاوردی از مهاباد به تهران بازگشت.

پس از مهاباد نوبت سنندج رسید. در اسفند ۱۳۵۷ اختلافات در سنندج بین نیروهای وفادار به تهران با نیروهای طالب خودمختاری که خود شامل نیروهای چپ‌گرا و اسلام‌گرا بودند، بالا گرفت. درگیری در شهر تشدید و شورای انقلاب کردها در سنندج تشکیل شد و رادیو تلوویزیون به اشغال درآمد. با این که ژاندارمری به تصرف نیروهای طالب خودمختاری درآمد، پادگان سنندج مقاومت کرد و تسلیم نشد. در روز اول فروردین سال ۱۳۵۸ هیئت بلندپایه به نمایندگی از شورای انقلاب به همراه وزیر کشور، احمد صدرحاج سیدجوادی وارد سنندج شدند. آن هیئت شامل آیات طالقانی، بهشتی، هاشمی‌رفسنجانی و نیز ابوالحسن بنی‌صدر بود. روز دوم فروردین جلسه بین هیئت اعزامی و شورای انقلاب سنندج برگزار شد. مذاکرات با تندی و تلخی توأم بود. همچنین در طول مذاکرات برای هیئت اعزامی از تهران روشن شد که در میان نیروهای طالب خودمختاری، بین اسلام‌گرایان و چپ‌ها اختلاف وجود دارد. در نهایت، چنین جمع‌بندی شد که موقتاً کمیته‌ای پنج نفره برای برگزاری انتخابات شورای شهر سنندج تشکیل شود. در آن کمیته دو کرسی به نیروهای اسلام‌گرا و دو کرسی به نیروهای چپ اختصاص داده شد و صاحب کرسی پنجم نماینده آیت‌الله طالقانی بود. در پی بحث‌های زیاد و قهر و آشتی‌ها، این جمع‌بندی مورد موافقت همه قرار گرفت. بالاخره پس از آشوبی که در آن حدود یک صد نفر کشته و پانصد نفر زخمی شده بودند، آرامش در شهر برقرار شد و در روز پنجم فروردین هیئت اعزامی سنندج را ترک کرد (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۲۳۹). انتخابات در ۲۴ فروردین برگزار شد و از بازده نماینده شورای شهر سنندج، هشت کرسی به نیروهای اسلام‌گرا و سه کرسی به چپ‌گرایان رسید (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۲۴۳). در ۳۰ فروردین نتیجه انتخابات به تأیید کمیته موقت رسید؛ اما این راه‌حل نیز چندان کارساز نبود و درگیری‌ها در استان‌های کردستان و آذربایجان غربی در شهرهای سقز، بسطام، مریوان، سرو، نقده و سایر مناطق ادامه پیدا کرد.

در مرداد همان سال، آشوب بزرگی در استان کرمانشاه در شهر پاهو رخ داد که در حوادث کردستان به یک نقطه عطف تاریخی تبدیل شد. مصطفی چمران، معاون نخست‌وزیر در امور انقلاب و سپس وزیر دفاع در دولت موقت، در خاطرات خود از آن آشوب به «انفجار بزرگ» یاد می‌کند. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در ۱۶ اردیبهشت تشکیل شده بود و نخستین آزمون بزرگی که برای نگرانی از انقلاب و دستاوردهای آن پیش رو داشت، بحران کردستان بود. در ۲۵ مرداد، شهر پاهو که در میان ارتفاعات طبیعی محصور شده، به محاصره کامل نیروهای حزب دموکرات و متحدان‌شان درآمد. «ضدانقلاب در اطراف پاهو در حدود شش تا هفت هزار نفر مسلح با سلاح‌های سنگین، خمپاره، ضد هوایی» گردآمده بودند که از طرف برخی روستاها و عشایر محلی نیز تقویت می‌شدند (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۳۵۶). داخل شهر حدود ۲۵۰ نیروی پاسدار بومی وجود داشت که با ورود ۶۰ نفر از پاسداران غیربومی به فرماندهی اصغر وصالی، مجموعاً فقط ۳۱۰ نفر می‌شدند و همراه با معدودی از نیروهای ژاندارمری، نقش اصلی را در حفاظت از شهر بر عهده داشتند (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۳۳). ساعت ۵ عصر روز ۲۵ مرداد چمران به همراه سرتیپ ولی‌الله فلاحتی، فرمانده نیروی زمینی ارتش، با بالگرد در میان رگبار گلوله‌ها و به‌سختی در میان حلقه محاصره ضدانقلاب به شهر پاهو وارد

می‌شوند، از بالگرد بیرون می‌پرند و خود را سینه‌خیز به پاسگاه ژاندارمری می‌رسانند (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۳۴). چمران اوضاع پاوه را بسیار وخیم و وحشتناک می‌یابد. از آن ۶۰ پاسدار غیربومی، فقط ۱۶ نفر باقی‌مانده بودند که نیمی از آن تعداد نیز به‌شدت مجروح شده و نمی‌توانستند بجنگند (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۳۷). هیچ‌گونه امکانات درمانی وجود نداشت. یک دختر پرستار ۲۰ ساله کرمانشاهی به‌نام فوزیه شیردل که به هنگام جابه‌جایی مجروحان با خودرو از ناحیه پهلوی تیرخورده بود، آن‌قدر خون‌ریزی کرد تا از دنیا رفت و هیچ امکانی در محل برای کمک به وی وجود نداشت. آب آشامیدنی و غذا در دسترس نبود. فلاحی می‌گوید در آن روزها که مصادف با ماه مبارک رمضان بود، وضعیت اسفباری برای نیروهای داخل پاوه ایجاد شده بود. «پاسداران شهید شده بودند. در شهر چیزی نمانده بود. یک قطره آب پیدا نمی‌شد. من و آقای چمران روزه بودیم. افطار که چیزی پیدا نکردیم. سحر هم چیزی نخوردیم. فقط دم اذان از آفتابه تولت آب خوردم تا بتوانم روز بعد را هم روزه بگیرم» (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۳۶۲).

فردای آن روز در ۲۶ مرداد دو بالگرد به‌سختی خود را با قدری آذوقه و مهمات به پاوه می‌رسانند. سرتیپ فلاحی به‌منظور اعزام نیروهای بیشتر به همراه تعدادی از مجروحان با بالگرد اول به کرمانشاه باز می‌گردد؛ اما بالگرد دوم که تعدادی از مجروحان و جنازه‌ها را با خود حمل می‌کرد، به هنگام برخاستن زیر رگبار گلوله‌ها به تپه جنوبی برخورد و سقوط می‌کند و صحنه‌ای رقت‌بار پدید می‌آید. چمران ماجرا را چنین توصیف می‌کند:

موتور بالگرد همچنان می‌گشت و پره‌های شکسته‌شده پروانه همچنان با دیوار عمارت و تپه جنوبی اصابت می‌کرد و ضربات سنگینی به بالگرد وارد می‌نمود. اتاقک بالگرد متلاشی شده بود و جسد نیمه‌جان دو خلبان آن به بیرون آویزان شده بود، درحالی‌که پای آن‌ها همچنان در داخل کمربند صندلی گیر کرده بود و با گردش موتور و لرزش بالگرد، اجساد آن‌ها نیز تلو تلو می‌خورد. مجروحین داخل بالگرد نیز همه به شهادت رسیدند و اجساد آن‌ها به هر طرف پراکنده شده بود و بعضی همچنان از بالگرد آویزان و مثل خلبان‌ها تلو تلو می‌خوردند. از همه غم‌انگیزتر، جسد همان دختر پرستاری بود که گلوله پهلویش را شکافته و بعد از ۱۸ ساعت خون‌ریزی بدرود حیات گفته بود و پایش در داخل بالگرد و بدنش با روپوش سفید خونی از بالگرد آویزان شده و گیسوان بلندش با دست‌های آویزان بر روی خاک کشیده می‌شد؛ و موتور بالگرد همچنان می‌گشت و پروانه شکسته‌اش همچنان به کوه و عمارت اصابت می‌کرد، اجساد شهدا و مجروحین در حال نوسان بودند... (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۴۰).

وقتی آفتاب آن روز غروب می‌کند، چمران یک «شب مخوف» را توصیف می‌کند که در آن «هیچ امیدی به صبح» نداشته و دل به شهادت بسته بوده است (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۴۸). او می‌گوید دشمنان تا کنار پنجره پاسگاه ژاندارمری پیش آمده بودند و به نیروهای نظامی مستقر می‌گفتند: «ما با شما ژاندارم‌ها کاری نداریم. اسلحه خود را تحویل بدهید و به سلامت بروید. ما فقط می‌خواهیم سر پاسدارها را ببریم» (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۵۰). ژاندارم‌ها البته فریب نخوردند؛ ولی دشمنان به‌واقع، کینه عمیقی از پاسداران داشتند. شب قبل، نیروهای حزب دموکرات در بیمارستان پاوه، ۲۵ پاسدار را که اکثرشان مجروح و بستری بودند، به طرز بدی کشته بودند. متعاقباً «تلویزیون اعلام کرد که ۱۸ عضو سپاه پاسداران را در شهر پاوه سربریده‌اند» (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۳۶۸). یک ماه پیش از آن نیز در شهر مریوان یک پاسدار را با موزاییک سر بریده بودند (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۲۷).

اما روز ۲۷ مرداد ناگهان ورق برگشت. امام خمینی طی فرمانی از قم اعلام کرد: «من به عنوان ریاست کل قوا به رئیس ستاد ارتش دستور می‌دهم که فوراً با تجهیز کامل عازم منطقه شوند؛ و به تمام پادگانهای ارتش و ژاندارمری دستور می‌دهم که بی‌انتظار دستور دیگر و بدون فوت وقت - با تمام تجهیزات به سوی پاوه حرکت کنند؛ و به دولت دستور می‌دهم و وسایل حرکت پاسداران را فوراً فراهم کنند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج. ۹، ص. ۲۸۵). پس از پخش شدن پیام از رادیو، نیروهای حزب دموکرات روحیه خود را از دست‌داند و نیروهای تحت فرماندهی چمران روحیه گرفتند. سبیل نیروهای مدافع جمهوری اسلامی راهی کرمانشاه و کردستان شدند و فقط در فاصله دو هفته کل شهرهای کردستان پاک‌سازی شد و به تصرف حکومت مرکزی درآمد (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۲۰). در جلسه مورخ ۲۷ مرداد، دولت موقت طی مصوبه‌ای حزب دموکرات کردستان را منحل کرد. در آن مصوبه آمده است: «نظر به این‌که فرقه دموکرات سابق که در تاریخ ۲۵ مرداد ۱۳۲۴ تشکیل یافته بود، مجدداً بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، با نام حزب دموکرات کردستان فعالیت خود را با حمایت خارجی و عوامل ضدانقلاب علیه حکومت جمهوری اسلامی ایران آغاز نموده و به قصد جدا کردن قسمتی از قلمروی حاکمیت ملی و اسلامی ایران و لطمه وارد آوردن به تمامیت استقلال کشور، قیام و اقدام کرده است [...] فاقد هرگونه مشروعیت بوده و غیرقانونی اعلام می‌گردد» (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۳۸۲). متعاقباً صادق خلخالی به پاوه و سپس شهرهای کردستان رفت و طی محاکمه‌های انقلابی حکم اعدام چند نفر را صادر نمود (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۳۸۴). البته چون نیروهای طالب خودمختاری موقتاً در روستاها و کشور عراق پناه گرفته بودند، استقرار کامل حکومت مرکزی در کردستان موقتی بود و ناآرامی‌ها همچنان تا پایان جنگ با عراق ادامه یافت (مرادی‌پور، ۱۴۰۱، ص. ۴۱۷).

در دوران جنگ، مرکزیت حزب دموکرات به خارج ایران منتقل شد. قاسملو ابتدا به عراق و پس از آن به فرانسه رفت و به مجاهدین خلق در شورای ملی مقاومت پیوست. از سال ۱۳۶۰ که حزب دموکرات کردستان ایران به آن شورا پیوست تا سال ۱۳۶۳ که از آن خارج شد، آن حزب بزرگ‌ترین حزب عضو شورا بود. مجاهدین و کردها پیوند محکمی ضد جمهوری اسلامی برقرار کرده و نیروهای مجاهدین خلق نیز مانند

چریک‌های فدائی خلق به جمع شورشیان کردستان اضافه شده بودند (Abrahamian, 1989, p. 222).

قاسملو در جمعه ۲۳ تیر ۱۳۶۸ در وین در جلسه مذاکره با دولت ایران، به وسیله افراد ناشناس ترور شد و درگذشت. یکی از دیپلمات‌های ایرانی حاضر در مذاکره نیز هدف گلوله مهاجمان قرار گرفت، ولی نجات یافت. پس از قاسملو صادق شرف‌کندی به ریاست حزب دموکرات رسید. وی نیز سه سال بعد در رستوران میکونوس در شهر برلین ترور شد و درگذشت. مرکز حزب کومله نیز مانند حزب دموکرات به خارج از ایران منتقل شد. آن حزب پس از چند سال، دچار انشعاب شد و عبدالله مهتدی که یکی از هشت شخصیت سخنران در نشست دانشگاه جورج تاون در ۲۱ بهمن ۱۴۰۱ بود، دبیر کل کنونی یکی از شعبه‌ها با عنوان حزب کومله کردستان ایران است. مفتی‌زاده که رهبری جناح اسلام‌گرا را بر عهده داشت، در ایران باقی ماند. وی از سال ۱۳۶۱ به مدت ده سال در زندان به سر برد و سه ماه پس از آزادی درگذشت. برخلاف عقیده رایج در میان اهل سنت، مفتی‌زاده معتقد به حکومت شورایی بود و هرگونه حکومت فردی را که در تاریخ اسلام از دوران امویان پدید آمده است، استبدادی و غیر اسلامی می‌دانست. از نظر وی شورا اصلی‌ترین رکن حکومت اسلامی است و عضویت اعضا در آن طبیعی و بر اساس صداقت و امانت‌داری است (مفتی‌زاده، بی‌تا).

در طول دوران جنگ، کردهای عراق را ایران و کردهای ایران را عراق حمایت می‌کرد. رهبران حزب دموکرات کردستان عراق، مسعود و ادریس بارزانی مانند پدرشان مصطفی، نسبت به انقلاب اسلامی ایران وفادار بودند و کمک‌های شایانی در طول جنگ به نیروهای ایرانی کردند. آنان همچنین در مقابله با احزاب کرد ایرانی دموکرات و کومله به جمهوری اسلامی کمک کردند. در مقابل، حزب دموکرات کردستان ایران در ضربه‌زدن به نیروهای ایرانی و حمله به پادگان‌های پیرانشهر و پاره آشکارا از عراق حمایت و به نیروهای صدام کمک می‌کردند (محمدی‌سیرت و بختیاری، ۱۳۹۵).

پیشینه پژوهش

منابعی را که درباره جنبش خودمختاری کردهای ایرانی در دوران پس از انقلاب تألیف شده است می‌توان به سه گروه تقسیم کرد. گروه اول، منابع هم‌راستا با جمهوری اسلامی هستند که از همه مهم‌تر کتاب کردستان مصطفی چمران است (چمران، ۱۳۹۹). برخی آثار حمیدرضا جلالی‌پور که خود پس از پیروزی انقلاب، فرماندار نقده و سپس مهاباد بود، نیز در همین گروه قرار می‌گیرد. اثر اخیر وی با عنوان *جامعه‌شناسی سیاسی ایران: تلاش‌های چهل ساله ملت و دولت ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۷* به مباحث خودمختاری کردستان به تفصیل پرداخته است (جلالی‌پور، ۱۴۰۰). گروه دوم منابعی هستند که با جنبش خودمختاری ابراز همدلی می‌کنند و جمهوری اسلامی را به سرکوب متهم می‌کنند. از این منابع می‌توان به کتاب *بیلدیز و تاپسی* اشاره کرد (Yildiz and Taysi, 2007). گروه سوم منابعی هستند که روایتشان بین این دو طیف قرار گرفته و می‌خواهند ضمن پذیرش سرکوب‌شدن جنبش کردها، تضاد قومیت‌ها و مذاهب را در ایران کم‌رنگ کنند. مقاله مهران مزینانی در این گروه قرار می‌گیرد (Mazinani, 2014). روایتی که در بالا از وقایع کردستان آمد، بر اساس منابع هم‌راستا با جمهوری اسلامی، یعنی گروه نخست است. در مقابل، منابع غربی که عمدتاً در گروه دوم قرار می‌گیرند، معمولاً از وقایع سال ۱۳۵۸ با عنوان «کشتار کردستان» یاد می‌کنند و آن را سرکوب بزرگ حکومت جمهوری اسلامی می‌دانند. این منابع، به‌ویژه میزان کشتار غیرنظامیان کرد در روستاها را بسیار زیاد برآورد می‌کنند. همچنین تعداد محاکمات منجر به اعدام شورشیان کرد را پس از ماجرای پاره، بسیار و بیشتر محاکمات را صوری و چند دقیقه‌ای می‌دانند (Yildiz and Taysi, 2007, p. 26). منابع گروه سوم نیز ماجرای کردستان را نه سرکوب برنامه‌ریزی‌شده کردهای اهل سنت به وسیله فارس‌های شیعه، بلکه مقتضای نابسامانی اوضاع کشور در دوران انتقال حکومت از پهلوی به جمهوری اسلامی می‌دانند. به دیگر سخن، از دید آن تحلیل‌گران، کشتار سال ۱۳۵۸ به خاطر اختلافات قومیتی یا مذهبی نبوده، بلکه در شرایط بحرانی دوران انتقالی پس از پیروزی انقلاب اتفاق افتاده است (بصیرت‌منش و صابرد میرچی، ۱۴۰۳). پاسدارانی که از تابستان ۱۳۵۸ به کردستان اعزام می‌شدند، چون آموزش‌های لازم را ندیده بودند، ممکن بوده برخوردهای غیرحرفه‌ای با شورشیان کرده باشند که آن هم اقتضای شرایط موجود بوده است (Mazinani, 2014).

قصد این مقاله قضاوت درباره وقایع و مسائل نیست؛ ولی بدون این که بخواهیم قضاوتی نکنیم، این روشن است که پس از پیروزی انقلاب، به مدت هفت ماه، یعنی از بهمن ۱۳۵۷ تا مرداد ۱۳۵۸، ارتش، سایر قوای مسلح و حتی دولت در کردستان حضور مؤثری نداشتند (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۱۸)؛ بنابراین، نمی‌توان تمام کشتارهای فجیع در طول آن هفت ماه خونین را به جمهوری اسلامی نسبت داد. این نیز صحیح است که ایدئولوژی غالب بر شورشیان کرد، اعم از حزب دموکرات و کومله، مارکسیسم بوده است. اسلام‌گرایان کُرد برخوردهای شدیدی نداشتند. از این رو، چمران نبرد کردستان را نبرد بین جمهوری اسلامی و مارکسیست‌هایی که «به مکتب‌های قرآن حمله کردند و رگبار گلوله بر آن‌ها گشودند [...]» جرم آن‌ها فقط تفسیر قرآن در شب‌های جمعه بود» و نه نبرد با مردم کرد، قلمداد می‌کند (چمران، ۱۳۹۹، صص. ۱۰، ۲۴).

چهارچوب نظری

بیکو پارخ هویت را در سه سطح فردی، اجتماعی و انسانی تعریف می‌کند (Parekh, 2008, p. 9). قومیت در سطح اجتماعی هویت قرار می‌گیرد و باید توجه داشت، هویت قومی مانند هویت‌های اجتماعی دیگر، به نوعی بر ساختن نهادهای قدرت است. به دیگر سخن، «قومیت پدیده‌ای ذاتی نیست و کاملاً اجتماعی است که در طول تاریخ ساخته و بازآفرینی می‌شود» (جلایی‌پور، ۱۴۰۰، ص. ۳۶۰). البته اقوام تفاوت‌هایی باهم دارند، ولی این که این تفاوت‌ها چگونه وزن‌دهی شود، کاملاً در اختیار تحلیل‌گران است؛ مثلاً این دو گزاره را باهم مقایسه کنید: گزاره اول این که در میان ایرانیان قوم فارس از دیگران برتر است؛ گزاره دوم این که امروزه اصولاً چیزی به عنوان قوم فارس اصیل وجود ندارد و قوم فارس فقط نمودی است از اقوام مختلف ایرانی که در طول هزاران سال در هم ادغام شده‌اند. هیچ‌یک از دو گزاره مزبور یک حقیقت علمی غیرقابل خدشه نیست. همه چیز به قصد و غرض تحلیل‌گرانی بازمی‌گردد که در موضع قدرت قرار دارند و سخنانشان در عرصه اجتماعی طنین می‌اندازد. آنان می‌توانند تفاوت اقوام ایرانی را آن قدر برجسته کنند که از آن جدال و جدایی تراوش کند، یا آن را در حد تفاوت چهره‌های مردم یک شهر، طبیعی و عادی جلوه دهند. از این جهت، نوع قرائت از تفاوت‌های موجود در میان اقوام مختلف، مطابق با منافع نیروهای سیاسی شکل می‌گیرد؛ اما تاریخ نشان می‌دهد که قومیت در کنش‌های سیاسی انسان‌ها بسیار تأثیرگذار است و انسان‌ها حاضرند برای هویت‌های موهومی که در ذهنشان تثبیت می‌شود، حتی گاهی دست به فداکاری‌های مالی و جانی بزنند؛ بنابراین، هویت قومی مستمسک خوبی برای نیروهای سیاسی است که مایل به ایجاد تفرقه در یک کشور هستند، همان‌طور که وحدت ملی قرائت مناسبی برای نهادهای سیاسی حاکم بر آن کشور است. از این جهت، در دوره‌های مختلف تاریخی و از جمله پس از پیروزی انقلاب اسلامی، هویت‌های گوناگون قومی ایرانیان، مستمسک خوبی برای نیروهای چپ‌گرا، مانند چریک‌های فدائی خلق ایران و نیز نهادهای اطلاعاتی کشورهای خارجی بوده تا بتوانند در وحدت ملی ایرانیان شکاف ایجاد کنند و جمهوری اسلامی را تضعیف نمایند. در مقابل، نهادهای حکومت مرکزی همواره از وحدت ملی سخن می‌گویند.

البته باید توجه داشت اینکه قومیت، مستمسکی برای کشورهای خارجی شده باشد، بدون دلیل نبوده است. در حقیقت، آمار اقتصادی نشان می‌دهد که میزان تبعیض ضد اقلیت‌های قومی در ایران بالا است. از جمله **سالنامه آماری ایران ۱۴۰۱** رتبه استان کردستان را از نظر میزان بیکاری، پس از هرمزگان با ۱۵/۳ و کرمانشاه با ۱۴/۲ درصد، در رتبه سوم با ۱۳/۷ درصد اعلام کرده است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۳، ص. ۳۴). همچنین رتبه سهم استان کردستان از تولید ناخالص داخلی کشور در همان سال، با کمتر از یک درصد پس از استان‌های خراسان جنوبی، خراسان شمالی و چهارمحال و بختیاری، چهارم از آخر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۳، ص. ۸۵۴). اگرچه این آمار برای همه سال‌ها وجود ندارد، اما اطلاعات مرکز آمار ایران نشان می‌دهد وضعیت استان کردستان در سال ۱۳۵۱ نیز چندان مطلوب نبوده است (مرکز آمار ایران، ۲۵۳۶، ص. ۶۲).

ولی فقر و محرومیت اقتصادی معمولاً نمی‌تواند به تنهایی مستمسک یک جنبش اجتماعی شود. از این جهت بوده که جنبش‌های خودمختاری کردستان در قالب یک ایدئولوژی به مبارزه می‌پرداخته‌اند. آن جنبش‌ها برای یک مبارزه سازمان‌یافته با حکومت مرکزی تا پیش از حمله امریکا به عراق در سال ۲۰۰۳ و تشکیل نظام فدرال در آن کشور، بیشتر به ایدئولوژی‌های برگرفته از الگوهای مارکسیستی تمسک می‌کردند؛ اما به‌ویژه پس از تصویب قانون اساسی جدید عراق که نظام فدرالیسم را در آن کشور تثبیت کرد، هرچه به زمان کنونی نزدیک می‌شویم، سهم شعارهای نولیبرال و تکیه بر مطالبات حقوق بشری در جنبش‌های خودمختاری کردستان بیشتر شده و از سهم مارکسیسم کاسته شده است.

روش‌شناسی

نگاه این مقاله به نقش فعالان جنبش خودمختاری و پذیرفتن آنان به عنوان کنشگرانی که بر اساس عقلانیت خود تصمیم‌سازی می‌کنند، هم‌راستا با روش تحلیل موقعیت کارل پوپر است که برای علوم اجتماعی و انسانی پیشنهاد کرده است (Popper, 1974, p. 178). پوپر معتقد است که کنش‌های هر کنشگری را می‌توان بر اساس عواملی که بر تصمیم‌سازی وی تأثیرگذار است، از جمله محیط، رفتارهای سایر کنشگران و نهادهای تأثیرگذار با در نظر گرفتن اصل عقلانیت تحلیل کرد (پایا، ۱۳۸۲؛ ۱۳۸۵). بر این اساس، این پژوهش سعی دارد بر اساس محیط بومی ایران، اقوام رقیب و نهادهای سیاسی شامل حکومت مرکزی و دولت‌های بیگانه، منطق حاکم بر جنبش خودمختاری کردها را بررسی و آن را امکان‌سنجی نماید.

پوپر توصیه می‌کند که برای تحلیل موقعیت، پدیده مورد تحلیل، شبیه‌سازی شود. برای شبیه‌سازی لازم است عناصر اصلی مورد نظر تحلیل‌گر مشخص شوند. در پژوهش حاضر، فعالان جنبش‌های کرد به عنوان کنشگر مرکزی در نظر گرفته شده‌اند. سایر کنشگران، نیروهای جمهوری اسلامی و اقوام دیگر ایرانی هستند که رقیبان کنشگر مرکزی محسوب می‌شوند. محیط مورد بررسی فضای سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی است که به الزامات آن پرداخته خواهد شد. مهم‌ترین نهادهایی که در تصمیم‌سازی کنشگر مرکزی تأثیرگذارند، از جمله حکومت مرکزی، نهادهای طرفدار

جمهوری اسلامی و نهادهای و تشکلهای کرد در کشورهای دیگر هستند که در تحلیل به بررسی آن خواهیم پرداخت. همچنین رسانه‌های فارسی خارجی در هدایت این جنبش‌ها تأثیرگذار بوده‌اند که به نقش آن اشاره شده است.

تمرکز این مقاله که بر اساس اخبار رسانه‌ها و تحلیل‌های نویسندگان به موضوع پرداخته، بیشتر بر اسباب و منابعی است که فعالان جنبش در اختیار دارند و بیش از همه بر انواع شورش‌های اعتراضی مسلحانه و غیرمسلحانه‌ای است که در دوره جمهوری اسلامی به عنوان مهم‌ترین ابزار کنشگر مرکزی به کار گرفته شده است. پرروشن است که فعالان برای پیشبرد جنبش، نیاز به استفاده از ابزاری دارند که با انگاره‌ها و نمادهای فرهنگی جامعه و فضای جهانی همخوان باشد و در عین حال، در فضای تاریخی و سیاسی ایران کارایی داشته باشد. از این جهت، آنان باید برای مبارزه به یک ایدئولوژی رو بیاورند. تا پیش از اشغال عراق به وسیله آمریکا و تصویب قانون اساسی جدید آن کشور، ایدئولوژی مبارزه کردها بیشتر مارکسیسم بوده و از آن پس به تدریج به نولیبرالیسم بدل شده است. تمام این موارد در روش تحلیل موقعیت در نظر گرفته شده است.

بحث و تحلیل

فارغ از اشتیاق کردها نسبت به خودمختاری و فدرالیسم، آیا چنین خواسته‌ای اصولاً برای یک قوم ایرانی قابل تحقق است؟ پاسخ این پرسش صریحاً منفی است. فدرالیسم الگویی سیاسی است که برای اقوامی با مرزهای مشخص و بدون تاریخ مشترک مناسب است. در عراق، کشوری که عمر آن به زحمت به یک صد سال می‌رسد و هنوز نظام قومی و قبیله‌ای در آن حضور پررنگی دارد، کردها و عرب‌ها دو قومیت عمده بودند و مرزبندی نسبتاً تفکیک‌شده‌ای داشته‌اند و از ابتدای قرار گرفتن در یک کشور مشترک، بین آن‌ها نزاع وجود داشته است. فرمان اعطای خودمختاری به عراق در واقع سی سال پیش از تصویب قانون اساسی جدید، یعنی در سال ۱۹۷۴ از طرف دولت وقت عراق صادر شده بود، ولی آن موقع اجرایی نشد.

پس از حمله آمریکا به عراق و سقوط رژیم بعث، کردهای عراقی توانستند این خواسته تاریخی را محقق سازند. با تصویب قانون اساسی جدید که نظام سیاسی عراق را نظام فدرال تعیین کرده بود، کردهای عراق به اوج خودمختاری در طول تاریخ این قوم رسیدند؛ اما آنان وقتی شرایط را مناسب دیدند و به‌ویژه چون شهر نفت خیز کرکوک را به‌طور غیرقانونی، در تصرف خود داشتند، حتی از حقوق تعیین‌شده در قانون اساسی جدید عراق نیز فراتر رفتند و ضمن اعمال سیاست خارجی مستقل و تأسیس نیروی نظامی مستقل، فروش نفت مستقیم به ترکیه را نیز آغاز کردند. سپس تا جایی پیش رفتند که در ۳ مهر ۱۳۹۶ (۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷) همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق را برگزار کردند که در نتیجه با حدود ۹۳ درصد رأی مثبت، به تصویب رسید؛ اما هیچ کشوری جز اسرائیل استقلال اقلیم کردستان را به رسمیت نشناخت. در پاسخ به این حرکت غیرقانونی، هنوز یک ماه از همه‌پرسی نگذشته بود که نیروهای عراقی با مشاوره نیروهای ایرانی شهر کرکوک را به تصرف خود درآوردند. وقتی کرکوک جدا شد و ثروت نفت از اقلیم کردستان رخت بربست، مسعود بارزانی، رئیس اقلیم، استعفا داد و غائله استقلال کلاً به فنا رفت. ولی این تجربه نشان داد که خودمختاری کردها، در واقع، می‌تواند مقدمه تجزیه طلبی و اعلام استقلال باشد.

به هر حال، کردهای عراقی تبدیل به الگوی موفق برای کردهای ایرانی شدند و پس از استقرار نظام فدرال در عراق و اعطای خودمختاری به اقلیم کردستان، کردهای ایرانی با الهام از هم‌قومی‌های عراقی، فدرالیسم را در صدر خواسته‌های خود قرار دادند. حزب دموکرات کردستان ایران که تا پیش از آن، شعار اصلی خود را «دموکراسی برای ایران، خودمختاری برای کردستان» عنوان می‌کرد، در سال ۱۳۸۳ در کنگره سیزدهم آن حزب، شعار خود را به «ایجاد یک سیستم دموکراتیک و فدرالی و پلورالیستی در ایران» تغییر داد. این تغییر در شعار اصلی حزب کومله نیز پدید آمد (محمودی و دیگران، ۱۴۰۱).

اما الگوی فدرالیسم در ایران به دو دلیل، قابل اجرا نیست. دلیل نخست این که در ایران علاوه بر اقوام کرد، آذری، عرب، بلوچ و ترکمن که در مرزهای کشور قرار گرفته‌اند، اقوام بزرگ دیگری مانند لر، قشقایی، مازنی و گیلک وجود دارند که هزاران سال در کنار هم زندگی می‌کرده و اصولاً مرزهای تفکیک‌شده‌ای نداشته‌اند و به‌صورت وسیع با یکدیگر تلفیق شده‌اند. اگر بنا بر تفکیک اقوام ایرانی از جمله کردها باشد، آنان با اقوام دیگر، به مشکل برخورد می‌کنند؛ زیرا خون خالص قومی پس از ارتباطات زیاد و به‌ویژه در یک صد سال گذشته که ایلات و عشایر توسط پهلوی اول سرکوب شدند (سمیعی، ۱۳۹۷، ص. ۲۹۱) و شهرهای بزرگ مهاجرپذیر مانند تهران و کرج شکل گرفتند، به شدت نایاب شده است. در همان اطراف کردستان، شهرهای زیادی وجود دارد که ساکنانی از اقوام مختلف دارند و این ساکنان فارغ از قومیت خود با یکدیگر ازدواج کرده و زندگی مشترکی را شکل داده‌اند.

اکنون کردها در ایران عمدتاً در سه استان آذربایجان غربی، کردستان و کرمانشاه ساکن هستند و چنان که منابع موجود برآورد می‌کنند، بیش از نیمی از جمعیت کردهای ایرانی شیعه هستند که به اذعان منابع غیر هم‌سو با جمهوری اسلامی، با حکومت مرکزی مشکلی نداشته و هرگز خواهان

خودمختاری نیستند (Yildiz and Taysi, 2007, p. 5). جمعیت کردهای اهل سنت در ایران کنونی کمتر از چهار میلیون نفر برآورد می‌شود که در سال ۱۳۵۷، باید حدود یک و نیم میلیون نفر بوده باشند که فقط حدود نیمی از این تعداد در استان کردستان زندگی می‌کردند. آمار مرکز آمار ایران نشان می‌دهد که جمعیت استان کردستان در سال ۱۳۵۸ حدود ۷۸۴ هزار نفر، شامل ۷۶ درصد روستایی و ۲۴ درصد شهرنشین بوده است (سازمان برنامه‌ریزی و بودجه، ۱۳۵۸). لازم به ذکر است که تعداد زیادی از کردها سال‌هاست که از سرزمین مادری کوچ کرده‌اند و در میان اقوام دیگر زندگی می‌کنند. برای نمونه، دو میلیون کُرد ساکن خراسان شمالی هستند که در زمان صفویان به آن منطقه کوچ کرده بودند و هنوز به زبان کردی صحبت می‌کنند (Yildiz and Taysi, 2007, p. 4).

دلیل دوم برای اینکه الگوی فدرالیسم در ایران قابل پیاده شدن نیست این است که ثروت‌های طبیعی کشور که عمده‌ترین منبع اقتصادی ایران است، در میان استان‌ها و اقوام مختلف پراکنده است و به هیچ وجه نمی‌توان آن را در مرزهای قومیتی تفکیک نمود و هرگونه تقسیم‌بندی موجب درگیری‌ها و نزاع‌های بی‌پایان خواهد شد. ذخایر طبیعی نفت و گاز که فعلاً ارزشمندترین منابع زیرزمینی کشور را تشکیل می‌دهند، عمدتاً در دو استان خوزستان و بوشهر و در محل سکونت اقوام عرب قرار دارند. البته معادن و منابع زیرزمینی دیگری مانند معادن لیتیوم، در استان‌های دیگر پراکنده هستند که ممکن است در پی تحولات فناوری در آینده ارزشی حتی بیشتر از ذخایر نفت و گاز پیدا کنند؛ اما به دلیل اختلاط اقوام و بزرگی مانند کارون از چند استان عبور می‌کنند و سهم‌بندی آن نه قابل محاسبه و نه عملی است.

بنابراین، به دو دلیل بالا، قوم کرد، حتی در صورتی که تمام کردها طالب باشند، نمی‌تواند بدون کسب رضایت کامل اقوام دیگر، برای خود خودمختاری طلب کند. حال آنکه اقوام ایرانی آن قدر درهم تنیده‌اند و در طول هزاران سال باهم درآمیخته‌اند که اصولاً مرزهای تفکیک‌شده‌ای برایشان متصور نیست. از این بگذریم که بیش از نیمی از قوم کُرد، چنان که گفتیم، شیعه هستند و اصولاً خواستار خودمختاری نیستند.

همان‌طور که پیش‌ازاین گذشت، قومیت یک مفهوم اجتماعی است که نهادهای قدرت در راستای منافعشان بازآفرینی می‌کنند. در پی جهانی‌شدن ارتباطات، امروزه رسانه‌هایی که در خارج از کشور قرار دارند، می‌توانند مخاطبان بیشتری را نسبت به رسانه‌های داخلی به خود جلب کنند. ازاین‌رو، بسیاری از کردهای ایرانی بیشتر از شبکه‌های تلویزیونی کردزبان خارج از مرزها استفاده می‌کنند طبیعی است آن شبکه‌ها که عمدتاً از منابع دولت‌های خارجی تغذیه می‌کنند و با نهادهای قدرت در آن کشورها هم‌سو هستند، هرگز دغدغه منافع ملی ایرانیان را ندارد. برای نمونه، به اذعان منابع غیرهمسو با جمهوری اسلامی، دولت امریکا ۸۵ میلیون دلار به یک شبکه ماهواره‌ای به زبان کردی تخصیص داد تا از واشنگتن برای کردها برنامه پخش کند (Yildiz and Taysi, 2007, p. 117). ناگفته روشن است که آن دولت در این کار صرفاً منافع خود را طلب می‌کند و نه خیرخواه مردم کرد و نه خیرخواه مردم ایران است. هم‌اکنون ده‌ها شبکه کردزبان از اروپا، ترکیه و عراق برنامه پخش می‌کنند که پربیننده‌تر از شبکه‌های ایرانی هستند؛ بنابراین، دور از انتظار نیست که هویت قومی برای بینندگان آن رسانه‌ها نسبت به هویت ملی ایرانی اولویت پیدا کند. نتایج یک پژوهش دانشگاهی این مطلب را تأیید می‌کند. مطابق یافته‌های آن پژوهش که در شهرهای سنندج و سردشت انجام شده است، اولویت کردهای ایرانی، ابتدا هویت قومی و سپس هویت جهانی است و هویت ملی در رده سوم قرار می‌گیرد. البته هنوز حس هویت ملی در میان کردهای ایران نسبت به کردهای عراق به‌طور محسوسی قوی‌تر است (عبداللهی و قادرزاده، ۱۳۸۸). شاید میزان پایین مشارکت استان کردستان در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۴۰۳ که از همه استان‌های دیگر کمتر بوده و به‌طور کلی، انتخابات سال‌های اخیر که میزان مشارکت استان کردستان در آن‌ها جزو کمترین‌ها بوده است، خود نشانگر این باشد که کردها نسبت به دیگر ایرانیان تعلقات ملی کم‌تری دارند.

در کنار احزاب دموکرات و کومله (با تمام انشعاباتشان) که فعلاً از مواجهه نظامی با جمهوری اسلامی دست برداشته‌اند، برخی سازمان‌های تروریستی نیز فعالیت دارند. پژاک، حزب حیات آزاد کردستان، یک سازمان تروریستی است که از سال ۱۳۸۳ (۲۰۰۴ میلادی) فعالیت‌های خود را با مرکزیت کردستان عراق آغاز کرد. پژاک که در اقلیم کردستان عراق مستقر است، عملیات متعدد تروریستی در خاک ایران انجام داده است. پژاک از نظر فکری متأثر از مارکسیسم و دنباله‌رو عبدالله اوجالان رهبر زندانی پ‌ک‌ک در ترکیه است. این سازمان تروریستی با جذب صدها دختر و پسر جوان کُرد، آموزش‌های چریکی به آن‌ها می‌دهد و از آن‌ها برای عملیات خود بهره می‌گیرد. آزادی دادن به دختران و پسران در سن ازدواج و تشکیل مراسم مختلط به بهانه تساوی حقوق زن و مرد، از ابزار جذب جوانان توسط پژاک است (ایرانی، ۱۳۹۲، ص. ۶۶).

وقتی نیک نظر کنیم، به‌روشنی دست کشورهای خارجی را در بحران کردستان ملاحظه می‌کنیم. در سال ۱۳۲۴ خودمختاری فرقه دموکرات در آذربایجان و کردستان، با تحریک و پشتیبانی شوروی صورت می‌گرفت و اگرچه به‌ظاهر، آن‌ها فقط خواستار خودمختاری بودند، درواقع، خواسته اصلی آن‌ها تجزیه‌طلبی و استقلال‌خواهی بود (سمیعی، ۱۳۹۷، ص. ۴۱۱). تجربه اقلیم کردستان عراق نیز نشان داد که خودمختاری فقط راهی برای رسیدن به استقلال است و اگر شرایط فراهم باشد، یک نهاد سیاسی کُرد که واجد خودمختاری است، در کسب استقلال درنگ نخواهد کرد. به‌علاوه، دیدیم که جنبش‌های خواستار خودمختاری در ایران را دولت عراق حمایت می‌کرد. اکنون نیز به‌روشنی مشخص است که این جنبش‌ها را دولت‌های خارجی، به‌ویژه اسرائیل حمایت می‌کنند و غرض نهایی آن‌ها تجزیه بخش‌هایی از خاک ایران و تضعیف دولت مرکزی است. آن کشورها تلاش دارند با تحریک اقوام ایرانی و هویت‌سازی برایشان، آن‌ها را در مقابل حکومت مرکزی قرار دهند تا درنهایت، قدرتی منطقه‌ای با نام ایران

وجود نداشته باشد.

نکته دیگری که در این تحلیل باید به آن توجه کنیم، ایدئولوژی حاکم بر جنبش خودمختاری کردستان است. همان طور که پیش از این گفتیم تا پیش از تصویب قانون اساسی جدید عراق، بیشتر مارکسیسم حاکم بر آن جنبش بود که نولیبرالیسم به تدریج جایش را گرفت؛ اما نولیبرالیسم، فردگرایی و تمرکز بر منافع شخصی را برای جهانیان به ارمغان آورده است که کاملاً مقابل جمع گرایی در جوامع سنتی قرار می گیرد. برای شکل گرفتن هرگونه حرکت جمعی، نیاز به اهمیت یافتن جمع است، حال آنکه فضای رسانه ای و فرهنگ نولیبرال از راه های مختلف افراد را ترغیب می کند که باور کنند چیزی که مهم است، فرد و منافع فردی خودشان است. طبیعی است در چنین فضای فرهنگی، تمام ارزش هایی که به نوعی با اشخاص دیگری غیر از خود فرد در ارتباط باشد، حتی اعضای یک قوم، قربانی فردگرایی می شود. انفعال بی سابقه و عدم کنشگری اعراب در برابر جنایات اسرائیل در غزه پس از ۷ اکتبر سال ۲۰۲۳ که در مقابل چشم جهانیان صورت می گرفت و تصاویر آن در فضای مجازی بازتابی بی سابقه پیدا کرده بود، فقط با در نظر گرفتن این فردگرایی افراطی نولیبرال قابل توضیح است. در قرن گذشته واکنش اعراب در برابر خشونت های اسرائیل ضد فلسطینیان خیلی شدیدتر بود و اصلاً قابل مقایسه با واکنش کنونی آن ها نبود.

در حقیقت، باید گفت فضای نولیبرال حاکم بر جهان کنونی، فضای پسایدئولوژی و پسامارکسیسم است و همواره جوامع را به تمرکز بر لذت بردن از زندگی، حفظ آرامش، دوری از خشونت، گفت و گو و توجه به اصلاح امور، به جای انقلاب، دعوت می کند. اگر در قرن بیستم، جوانان متأثر از فضای جهانی و به ویژه گفتمان چپ گرا، بر ضدیت دواشته با حکومت و مبارزه مسلحانه ترغیب می شدند، اکنون نولیبرالیسم آنان را بیشتر به خوش گذرانی در لحظه، بازی روی اینترنت و گردش در فضای مجازی [و حداکثر مشارکت در انتخابات] ترغیب می نماید (Bayat, 2017, pp. 167, 172, 174, 177). چنین جوانانی هرگز آمادگی فداکاری و از خودگذشتگی را برای برپایی یک جنبش ندارند. آنان آرمان مقدسی ندارند تا مانند جوانان انقلابی بخواهند برای آن فداکاری کنند و مجازات حبس و محرومیت های اجتماعی و حتی مرگ را تحمل نمایند.

اما نکته ای که جالب توجه است، در طرف مقابل جنبش های خودمختاری، ایستادگی جدی جمهوری اسلامی در برابر هرگونه تجزیه طلبی بوده است. میزان از خودگذشتگی شخص چمران، فلاحتی، وصالی، شیردل و پاسدارانی که با مشارکت در دفاع از شهر پناه برای دفاع از انقلاب اسلامی بدون مجامله به قربانگاه آمده بودند، موجب شگفتی است. چمران خود این حس فداکاری شدید را توصیف کرده است. او می گوید با این که برخی حرکت های تاریخی با انگیزه منافع طبقاتی، حزبی یا قومیتی شکل می گیرند، انگیزه های برتری نیز وجود دارد.

اما در تاریخ حرکت های دیگری نیز وجود دارد که انسان ها به هیچ وجه منافع مادی و شخصی و طبقاتی خود را نمی خواهند و اصلاً مصلحتی خصوصی ندارند، بلکه مبدأ و منشأ این حرکت ها چیزی خارج از «من» و رای منافع مادی و شخصی، از نوع خدا و روح و عقیده است. در این نوع حرکت ها، روح مردم به حرکت درمی آید، قلب مردم می جوشد و می سوزد و به هیجان درمی آید، حرکتی که با قلب ها و روح ها رابطه دارد، حرکتی که لطیف ترین احساسات عارفانه انسان ها را به اوج می برد و انسان را از محیط عادی و روزمره زندگی جدا می کند و از منجلا ب خودخواهی ها و خواسته های مادی نجات می دهد. انقلاب مقدس ایران، چنین حرکتی بود (چمران، ۱۳۹۹، ص. ۵۵).

اگر قلم چمران در این فراز قدری عارفانه و احساسی است، نظر خوانندگان را به تحلیل یکی از پژوهشگران جلب می کنم که با قلمی دانشگاهی و جامعه شناسانه نوشته شده است. وی که خود نیز تجربه اول شخص از وقایع کردستان دارد، نکته مشابهی را یادآوری می کند و می گوید: احزاب دموکرات و کومله گمان می کردند دوران انقلاب دوران خلأ قدرت و ضعف دولت مرکزی است؛ اما آن ها اشتباه می کردند.

خطای بزرگ این دو حزب این بود که به حرف حکیمانۀ الکسی دو توکویل در ارزیابی انقلاب فرانسه توجه نکرده بودند که اتفاقاً دولت های برآمده از انقلاب ها نه فقط ضعیف نیستند، بلکه فوق العاده قدرتمندند؛ زیرا همان میلیون ها مردمی که انقلاب و حکومت پیشین را ساقط می کنند، حامیان بی چون و چرای حکومت انقلابی و تازه تأسیس می شوند (جلایی پور، ۱۴۰۰، ص. ۲۲۸).

صدام نیز همین اشتباه محاسبه را در آغاز جنگ داشت. یکی از ویژگی های انقلاب ایران همین بهره مندی از نیروهای پر شمار و فداکاری بوده که از هیچ مصیبتی حتی مرگ واهمه نداشتند و برای دفاع از عقیده خود حاضر به هرگونه خطرپذیری بودند. باید نیک به این ویژگی اندیشید و آن را در خاطر نگاه داشت.

نتیجه گیری

یکی از مشکلات دیرینه نیروهای ضدانقلاب این است که خودشان با خودشان بیشتر سر جنگ دارند تا با جمهوری اسلامی. آنان هرگز نمی توانند هم صدا شوند، از توانایی های یکدیگر استفاده کنند و با مشتی واحد به نظام جمهوری اسلامی ضربه بزنند. تجزیه طلبان با ملی گرایان نزاعی دیرینه دارند و سلطنت طلب ها به چپ ها حسد می ورزند چون آن ها سابقه تشکیلاتی دارند، در مقابل، چپ ها نسبت به سلطنت طلب ها حسادت می کنند چون سابقه حکومت دارند. با این که ضدانقلاب همیشه ادعای استقرار یک نظام دموکراتیک در ایران دارد؛ اما گروه های ضدانقلاب در تعاملات میان

خودشان به هیچ وجه به دموکراسی پایبند نیستند. گروه‌های طالب خودمختاری قومی اصولاً حاضر به پذیرش هیچ چیزی کمتر از خودمختاری نیستند. حال آنکه هر قومی تنها بخش کوچکی از هویت ملی ایران را تشکیل می‌دهد و بدون مذاکره و تفاهم با اقوام دیگر، اصرار بر خودمختاری فقط نوعی استبداد به رأی است.

چنان‌که ملاحظه کردیم، اصولاً نگاه قوم‌گرایانه یک برداشت مبتنی بر واقعیات تثبیت‌شده علمی نیست، بلکه فقط برپایه مصالح سیاسی و بازی‌های قدرت شکل می‌گیرد. محیط اجتماعی ایران از اقوام متعددی تشکیل شده است که هزاران سال در کنار هم زندگی کرده و میزان اختلاط زیادی را در تاریخ خود تجربه کرده‌اند. با توجه به تعدد اقوام ایرانی و درهم‌تنیدگی آنان، هیچ قومی نمی‌تواند به تنهایی دم از خودمختاری بزند، چون برای این کار رقبای زیادی دارد که شکل گرفتن تفکیک انسانی و منابع در میان آنان به صورت اختیاری و دموکراتیک تقریباً ناممکن است. نهادهای سیاسی دولت مرکزی در مقابل اعطای خودمختاری به شدت مقاومت می‌کنند، در حالی که کشورهای خارجی از آن طرف‌داری می‌نمایند. در عین حال، تجربه نشان داده است که ادعاهای خودمختاری به طور معمول صادقانه مطرح نشده است و اگر نیک نظر کنیم مشاهده می‌کنیم قدرت‌های خارجی که هرگز به دنبال منافع ملی ایران نیستند، اغلب از احساسات قوم‌گرایانه سوءاستفاده می‌کنند و در نهایت خواهان تجزیه کشور هستند. اگرچه در ظاهر از جنبش‌های خودمختاری برپایه احترام به آزادی اقوام حمایت کنند.

در کنار این موارد، نکته‌ای که باید به آن توجه داشت، غلبه نو لیبرالیسم بر فضای جهانی است. همان‌طور که انقلاب‌های نیم‌بند بهار عربی در قرن حاضر نشان داد، در شرایط کنونی و پس از سیطره فضای نولیبرال، نباید توقع رخ دادن انقلاب‌های قرن گذشته را داشت. نو لیبرالیسم آن قدر مصرف‌گرایی، فردگرایی، لذت‌گرایی و ضدیت با ایدئولوژی را ترویج کرده و مردم جهان را تحت تأثیر قرار داده است که دیگر نمی‌توان در چنین فضایی، فداکاری و از خودگذشتگی توده‌ها برای یک آرمان انقلابی را شاهد بود. جایگزین شدن مارکسیسم با نو لیبرالیسم از این جهت جنبش خودمختاری کردها را تضعیف نموده است؛ بنابراین، جنبش خودمختاری کردها نه با ابزار دموکراتیک و نه به صورت یک جنبش مبارز، بدون دخالت و حمایت کشورهای خارجی، بخت زیادی برای رسیدن به مطلوب نخواهد داشت.

منابع

- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵). صحیفه امام خمینی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ایرانی، آوات (۱۳۹۲). گروه تروریستی پژاک: از آپوگرایی در ارتفاعات قندیل تا سودای کردستان بزرگ. تهران: خبرگزاری پارس.
- بصیرت‌منش، حمید و رسول صابر میرچی (۱۴۰۳). نقد اقدامات شیخ صادق خلخالی در جریان مواجهه با بحران کردستان. پژوهشنامه متین، ۲۶ (۱۰۳)، ۵۷-۲۸. <https://doi.org/10.22034/matin.2023.228224.1670>
- بهار، محمدتقی (۱۳۵۷). تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران: انقراض قاجاریه. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی با همکاری امیرکبیر.
- پایا، علی (۱۳۸۲). ابهام‌زدایی از «منطق موقعیت». نامه علوم اجتماعی، ۲۱ (۲۱)، ۳۰۱-۲۷۱. https://jnoe.ut.ac.ir/article_10502.html
- پایا، علی (۱۳۸۵). ابهام‌زدایی از «منطق موقعیت» (بخش دوم). نامه علوم اجتماعی، ۲۸ (۲)، ۲۵-۱. https://jnoe.ut.ac.ir/article_18916.html
- جلالی پور، حمیدرضا (۱۴۰۰). جامعه‌شناسی سیاسی ایران: تلاش‌های چهل ساله ملت و دولت ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۷. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- چمران، مصطفی (۱۳۹۹). کردستان. تهران: انتشارات دفتر فرهنگ اسلامی. [بارگذاری شده از سایت پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه و شماره صفحات بر اساس فایل پی‌دی‌اف]، <https://noo.rs/eIveF>
- سازمان برنامه‌بودجه، مرکز آمار ایران (۱۳۵۸). آمارنامه استان کردستان.
- سمیعی، محمد (۱۳۹۷). نبرد قدرت در ایران، چرا و چگونه روحانیت برنده شد؟ تهران: نشر نی.
- عبداللهی، محمد و قادرزاده، امید (۱۳۸۸). هویت جمعی غالب کردها در کشورهای ایران و عراق. نامه علوم اجتماعی، ۱۷ (۳۶)، ۱-۱۱

https://jnoe.ut.ac.ir/article_20827_17.html?lang=fa. ۲۵

- محمدی سیرت، حسین و بختیاری، محمد (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی عملکرد حزب دموکرات کردستان ایران و عراق در دفاع مقدس. https://irsj.ihu.ac.ir/article_200204.html. ۱۵۴-۱۲۷. (۱)۲.
- محمدی، مجید، بخشایشی، احمد، توحیدفام، محمد و امینی، علی اکبر (۱۴۰۱). احزاب ضدانقلاب کردی ایران؛ پیامدهای دموکراسی انجمنی کردستان عراق بر احزاب ضدانقلاب کردی ایران. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۱۱(۴۳)، ۷۳-۱۰۶. <https://doi.org/10.22054/qps.2022.68777.3072>
- مرادی‌پور، زینب (۱۴۰۱). گریز از مرکز: روایتی از حملات ضدانقلاب به مراکز نظامی در کردستان (۱۳۵۸-۱۳۵۷). تهران: انتشارات ایران.
- مرکز آمار ایران (۱۴۰۳). سالنامه آماری کشور ۱۴۰۱. تهران: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی.
- مرکز آمار ایران (۲۵۳۶). سالنامه آماری کشور سال ۲۵۳۵ شاهنشاهی. تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- مفتی‌زاده، احمد (بی‌تا). حکومت اسلامی. تدوین شورای مدیریت مکتب قرآن.

References

- Abdollahi, M. & Ghaderzadeh, O. (2009). The Dominant Collective Identity of Kurds in Iran and Iraq. *Journal of Social Sciences*, 17(36), 1-25. https://jnoe.ut.ac.ir/article_20827_17.html?lang=fa
- Abrahamian, E. (1989). *Radical Islam: The Iranian Mojahedin*. London: I.B. Tauris.
- Bahar, M. Taqi (1978). *A Brief History of Iran's Political Parties: The Extinction of the Qajar Dynasty*. Tehran: Pocket Books Joint Stock Company in collaboration with Amir Kabir. [In Persian]
- Basiratmanesh, H. & Saber damirchi, R. (2024). A Critical Study of Sheikh Sadeq Khalkhali's Measures While Handling the Kurdistan Crisis. *Matin Research Journal*, 26(103), 29-57. <https://doi.org/10.22034/matin.2023.228224.1670>
- Bayat, A. (2017). *Revolution without revolutionaries: making sense of the Arab Spring*. Stanford: Stanford University Press.
- Chamran, M. (2020). *Kurdistan*. Tehran: Islamic Culture Office Publications. [Uploaded from the Hawza Information Base website; page numbers based on the PDF file], <https://noo.rs/eIveF>
- Encyclopedia Britannica. (2025). <https://www.britannica.com/topic/federalism>.
- Irani, A. (2013). *The PJAK Terrorist Group: From Apoism in the Qandil Heights to the Dream of a Greater Kurdistan*. Tehran: Pars News Agency. [In Persian]
- Jalaipour, H. R. (2021). *Political Sociology of Iran: Forty Years of Efforts by the Nation and the State, 1978-2018*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (2006). *Collection of Imam works*. Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Mazinani, M. (2014). On the Problem of the Victim/Perpetrator Dichotomy: The Massacre of Kurds (Iran, 1979). *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 14(2), 289-301. <https://doi.org/10.1111/sena.12100>
- Mofattezadeh, A. (n.d.). *Islamic Government*. Compiled by the Management Council of Maktab-e Quran.
- Mohammadi Sirat, H., & Bakhtiari, M. (2016). A Comparative Study of the Performance of the Kurdistan Democratic Parties of Iran and Iraq During the Sacred Defense. *Contemporary Iranian State Studies*, 2(1),

127-154. https://irsj.ihu.ac.ir/article_200204.html

- Mohammadi, M., Bakhshayeshi, A., Tohidfam, M., & Amini, A. A. (2022). Iranian Kurdish Counter-Revolutionary Parties; The Consequences of Associative Democracy in Iraqi Kurdistan on Iranian Kurdish Counter-Revolutionary Parties. *Strategic Policy Studies*, 11(43), 73-106. https://irsj.ihu.ac.ir/article_200204.html
- Moradipour, Z. (2022). *Centrifugal Escape: A Narrative of Counter-Revolutionary Attacks on Military Centers in Kurdistan (1979-1980)*. Tehran: Iran Publications. [In Persian]
- Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. Palgrave Macmillan.
- Paya, A. (2003). Clarifying the 'Logic of Situation'. *Journal of Social Sciences*, 21(21), 271-301. https://jnoe.ut.ac.ir/article_10502.html
- Paya, A. (2006). Clarifying the 'Logic of Situation' (Part Two). *Journal of Social Sciences*, 28(2), 1-25. https://jnoe.ut.ac.ir/article_18916.html
- Plan and Budget Organization, Statistical Center of Iran. (1979). *Statistical Yearbook of Kurdistan Province*. [In Persian]
- Popper, K. (1974). *Objective Knowledge: an evolutionary approach*. Clarendon Press.
- Samiei, M. (2018). *The Power Struggle in Iran: Why and How the Clergy Won?* Tehran: Ney Publishing.
- Statistical Center of Iran. (1977). *Statistical Yearbook of the Country for the Year 2535 Imperial*. Tehran: Plan and Budget Organization. [In Persian]
- Statistical Center of Iran. (2024). *Statistical Yearbook of the Country 1401*. Tehran: Office of the Presidency, Public Relations and International Cooperation. [In Persian]
- World Population Review (2024). <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/kurdish-population-by-country> [accessed 12/12/2024]
- Yildiz, K. & Taysi, T. B. (2007). *The Kurds in Iran: The Past, Present and Future*. London: Pluto Press.